MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA NUTQ RIVOJLANISHIDAGI KECHIKISHNI ERTA ANIQLASHDA PEDAGOGIK KUZATUVNING O'RNI

Botirova Ra'no Baxtiyor qizi
Alfraganus Universiteti, Maxsus pedagogika (logopediya) yo'nalishi 2-kurs talabasi
E-mail ranobotirova6464@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0005-4372-5815

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishidagi kechikishlarni erta aniqlash va ularning oldini olishda pedagogik kuzatuvning o'rni hamda ahamiyati mahalliy ilmiy adabiyotlar va milliy ta'lim amaliyoti asosida tahlil qilinadi. O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan islohotlar, amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlar hamda logopedik yondashuvlar qiyosiy o'rganilib, nutqiy nuqsonlarni barvaqt aniqlash va korreksion-pedagogik yordamni tashkil etish mexanizmlari yoritildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, tarbiyachi, ota-ona va logoped hamkorligida olib boriladigan uzluksiz kuzatuv nutqiy og'ishlarni o'z vaqtida payqash va mutaxassisga yo'naltirishda muhim bosqich hisoblanadi. Maqolada pedagoglar va ota-onalar uchun kuzatuv yo'nalishlari tizimlashtirilib, amaliy tavsiyalar berildi.

Kalit so'zlar: nutq kechikishi, pedagogik kuzatuv, logopedik yordam, maktabgacha ta'lim, korreksion pedagogika, nutq buzilishlari, ota-ona va tarbiyachi hamkorligi.

Bola shaxsining shakllanishida, uning fikrlashi, atrofdagilar bilan erkin muloqotga kirishishi va ijtimoiy muhitga moslashuvida nutqning o'rni juda katta. Maktabgacha yosh davri bola nutqining jadal rivojlanadigan, uning tovush, lug'at va grammatik asoslari shakllanadigan eng mas'uliyatli bosqichi hisoblanadi. Shu sababli bu yoshda nutqiy rivojlanishdan ortda qolish holatlarini erta aniqlash bolaning maktabda muvaffaqiyatli o'qishi va jamiyatda o'z o'rnini topishi uchun muhim shartlardan biridir. Maxsus pedagogika va logopediya fani oldida turgan dolzarb vazifalardan biri ham nutq buzilishlarini barvaqt aniqlash va ularni bartaraf etishning samarali pedagogik usullarini amaliyotga joriy etishdan iborat .

So'nggi yillarda mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tizimini isloh qilish, inklyuziv ta'lim muhitini yaratish hamda alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarga ko'rsatiladigan maxsus pedagogik yordam sifatini oshirishga katta e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasining «Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida»gi Qonuni maktabgacha ta'lim tizimining huquqiy asoslarini belgilaydi , «Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida»gi Qonun esa reabilitatsiya va inklyuziv ta'lim masalalarini tartibga soladi . Bu hujjatlar maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarning rivojlanishini, shu jumladan nutqiy rivojlanishini muntazam kuzatib borish va zarur choralarni ko'rish uchun umumiy huquqiy zamin yaratadi (bu fikr mualliflarning tahlilidan kelib chiqadi).

Amaliyotda maktabgacha yoshdagi bolalardagi nutqiy nuqsonlar ko'pincha bola maktabga chiqish arafasida yoki o'qishning dastlabki oylarida yaqqol seziladi. Holbuki, bola vaqtining asosiy qismini oilada va maktabgacha ta'lim tashkilotida o'tkazadi. Demak, bolaning nutqidagi dastlabki o'zgarishlarni birinchi bo'lib tarbiyachi va ota-ona payqashi mumkin. Tizimli pedagogik kuzatuv ana shu dastlabki belgilarni o'z vaqtida ko'rish va bolani mutaxassisga ko'rsatishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi.

Shu bilan birga, kuzatuvning imkoniyatlari bilan birga uning chegaralarini ham aniq bilish kerak. Har bir kech gapira boshlagan bola nutq buzilishiga ega deb baholanmaydi, lekin e'tiborsiz qoldirilgan

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

haqiqiy kechikish keyinchalik o'zlashtirishda qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Shu sababli mavzuni mahalliy ta'lim sharoiti nuqtai nazaridan ko'rib chiqish amaliy ahamiyatga ega.

Ushbu maqolaning maqsadi — maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishidagi kechikishni erta aniqlashda pedagogik kuzatuvning o'rnini milliy ilmiy adabiyotlar va amaliyot asosida tahlil qilish hamda tarbiyachilar va ota-onalar uchun kuzatuv yo'nalishlarini tizimlashtirishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari: (1) maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqiy kechikishlarning kelib chiqish sabablarini va ularning aniqlanmay qolish omillarini o'rganish; (2) tarbiyachi va ota-ona hamkorligida pedagogik kuzatuvning o'rnini ilmiy-metodik jihatdan asoslash; (3) bolalar nutqidagi og'ishlarni kuzatish yo'nalishlarini ishlab chiqish va amaliy tavsiyalar berish.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot nazariy-tahliliy hamda umumlashtirish xarakteriga ega bo'lib, empirik tajriba o'tkazilmagan. Tahlil uchun o'zbekistonlik olimlar va mutaxassislarning (M.Ayupova, L.Muminova, M.Yusupova) logopediya, maxsus pedagogika va maktabgacha ta'lim sohasidagi o'quv-uslubiy ishlari hamda respublikada qabul qilingan ikkita qonun tanlab olindi. Manbalar tanlanganda ularning maktabgacha yoshdagi bolalar nutqi, logopedik tashxis va korreksiya yoki maktabgacha ta'limning huquqiy asoslariga oid bo'lishi, shuningdek mahalliy sharoitga mos kelishi hisobga olindi. Qonunlarning matni milliy qonunchilik ma'lumotlari bazasi orqali o'rganildi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi usullardan foydalanildi:

1) tizimli tahlil usuli — ilmiy-pedagogik adabiyot va o'quv qo'llanmalaridagi nutq o'stirish me'yorlari hamda logopedik yordam tamoyillarini o'rganishda;

2) qiyosiy-tahliliy usul — nutqiy kechikishning turli sabablarini va mahalliy amaliyotdagi kuzatuv shakllarini solishtirishda;

3) modellashtirish va tizimlashtirish — tarbiyachilar hamda ota-onalar uchun amaliy kuzatuv yo'nalishlarini ishlab chiqishda.

Ish nazariy xarakterda bo'lgani uchun olingan xulosalar mahalliy bog'cha guruhlarida sinovdan o'tkazilmagan va tavsiya sifatida qaralishi lozim.

NATIJALAR VA ULARNING MUHOKAMASI

O'tkazilgan tahlil maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishidan orqada qolish holatlari turli sabablarga ko'ra yuzaga kelishini ko'rsatdi. Ayrim hollarda kechikish vaqtinchalik bo'lib, oiladagi muloqot muhiti, nutqiy namunaning yetishmasligi yoki bolaga yetarli e'tibor berilmasligi bilan bog'liq bo'ladi. Boshqa hollarda u markaziy asab tizimining yengil funksional o'zgarishlari yoki eshitish idrokining buzilishi bilan izohlanadi. Sabab har xil bo'lgani uchun faqat tashqi belgiga qarab xulosa chiqarish mumkin emas, bu esa kuzatuvning ehtiyotkor va takroriy bo'lishini talab qiladi.

1. Nutqiy nuqsonlarning o'z vaqtida aniqlanmay qolish sabablari. Milliy logopedik amaliyotda nutqiy nuqsonga ega barcha bolalar ham birdek o'z vaqtida maxsus yordam bilan qamrab olinmaydi. Buning asosiy sabablari quyidagilar: birinchidan, ota-onalarning farzandidagi dastlabki kechikishga «vaqti kelib o'zi gapirib ketadi» deb yuzaki qarashi; ikkinchidan, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyachilarning bolalar nutqi me'yorlarini har tomonlama baholash bo'yicha amaliy ko'nikmalari yetarli emasligi; uchinchidan, kuzatish va tashxis qo'yish jarayoni kechikishi oqibatida korreksion ta'sir muddatining cho'zilib ketishi. Bu sabablar mualliflarning tahlilidan kelib chiqqan bo'lib, ularning tarqalganlik darajasi mahalliy empirik tadqiqotda alohida aniqlanishi lozim.

2. Pedagogik kuzatuvning vazifasi va chegarasi. Pedagogik kuzatuv bolaga klinik yoki logopedik tashxis qo'yish vositasi bo'la olmaydi. Tashxis qo'yish va korreksiya rejasini tuzish logoped hamda tibbiy

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

mutaxassislarning vazifasi .Tarbiyachining asosiy vazifasi esa kundalik ta'lim-tarbiya jarayonida bolaning xatti-harakati, muloqoti va nutqidagi o'zgarishlarni payqash, shubhali holat aniqlanganda uni malakali mutaxassislarga (logoped, defektolog, psixolog) o'z vaqtida yo'naltirishdir. Bunday ish taqsimoti bir tomondan har bir sekin gapiradigan bolani «nuqsonli» deb baholash xavfini kamaytiradi, ikkinchi tomondan haqiqiy kechikishni e'tibordan chetda qoldirmaydi.

3. Kuzatuv yo'nalishlari. Tadqiqot davomida tarbiyachilar va ota-onalar birgalikda e'tibor qaratishi lozim bo'lgan asosiy yo'nalishlar tizimlashtirildi.

Nutqni tushunish darajasi. Bola kattalarning oddiy ko'rsatma, savol va topshiriqlarini yoshiga mos tarzda tushunishi va bajarishi kerak. Agar bola ismi aytilganda e'tibor bermasa yoki ko'rsatmalarni bajarmasa, avvalo eshitishni tekshirtirish tavsiya etiladi, chunki bunday holat nutq muammosi emas, eshitish pasayishi bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin.

Faol lug'at va grammatik tuzilish. Bolaning nutqida so'z boyligi yetarlimi, o'z fikrini oddiy gaplar bilan ifoda eta oladimi, shunga e'tibor beriladi. Yoshiga nisbatan so'zlarni noto'g'ri qo'llash, kerakli so'zni topa olmaslik yoki gap tuzishda qiynalish holatlari alohida kuzatuvni talab qiladi .

Tovush talaffuzi va nutq ravonligi. Nutqning atrofdagilar uchun tushunarli bo'lishi, tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish, so'zlardagi bo'g'inlarni tushirib qoldirish hamda nutqning ravon emasligi kuzatiladi.

Ijtimoiy-kommunikativ faollik. Bolaning tengdoshlari bilan o'yinda muloqotga kirishishi, faqat imo-ishoraga tayanib qolmagani va muloqotdan qochmasligi baholanadi .

4. Kuzatuvni tashkil etish tartibi. Tarbiyachi o'z guruhidagi bolalar uchun sodda shakldagi «Kuzatuv daftari» yuritib, aniqlangan holatlarni kamida 2–3 hafta davomida qayd etib borishi maqsadga muvofiq. Bir martalik kuzatuvga qarab xulosa qilish noto'g'ri bo'lishi mumkin, chunki bola charchagan, kayfiyati yomon yoki yangi muhitga moslashayotgan bo'lishi ehtimoli bor. Takroriy yozuvlar esa holatning vaqtinchalik yoki doimiy ekanini ko'rsatadi va logopedga murojaat qilganda aniq ma'lumot beradi. Umuman olganda ish ketma-ketligi quyidagicha bo'lishi mumkin: kuzatish, qayd etish, ota-ona bilan suhbat, zarur bo'lsa mutaxassisga yo'naltirish (bu ketma-ketlik mualliflarning umumlashtirishi hisoblanadi).

5. Tarbiyachi va ota-ona hamkorligi. Bola kunning katta qismini oilada o'tkazgani uchun ota-onaning ma'lumoti kuzatuvning ajralmas qismidir. Tarbiyachi kuzatuv natijalarini ota-onaga bolani «muammoli» deb tamg'alamasdan, hurmat bilan yetkazishi, uyda qo'llash mumkin bo'lgan oddiy tavsiyalar (bola bilan ko'proq suhbatlashish, kitob o'qish, o'yin davomida so'zlarni takrorlash) berishi kerak . Ota-ona bilan ishonchli munosabat bo'lmasa, eng yaxshi kuzatuv ham amaliy natija bermaydi. Shu bilan birga, ba'zi oilalarda muammoni kam baholash holatlari uchrashi sababli tarbiyachi tushuntirish ishlarini sabr bilan olib borishi lozim.

6. Mahalliy sharoitning xususiyatlari. Mahalliy lingvistik muhit hamda o'zbek tilining xususiyatlari (masalan, ba'zi bolalar o'zbek tili bilan birga rus yoki boshqa tilda ham muloqot qilishi) bolaning nutqini baholashga ta'sir qilishi mumkin. Shu sababli xorijiy me'yor va ko'rsatkichlarni to'g'ridan-to'g'ri qo'llash o'rinli emas, o'zbek tilida bolalar nutqini baholovchi milliy uslubiy qo'llanmalar va kuzatuv materiallariga ehtiyoj bor .Qonunchilikdagi mavjud asoslar bunday kuzatuv va yo'naltirish tartibini maktabgacha ta'lim tashkilotlarida joriy etish uchun umumiy imkoniyat yaratadi, biroq buning amaliy samaradorligi alohida o'rganilishi kerak.

Tadqiqotning cheklovlari. Birinchidan, ish nazariy bo'lib, taklif etilgan kuzatuv yo'nalishlari mahalliy bog'cha guruhlarida sinovdan o'tkazilmagan. Ikkinchidan, tahlil asosan o'quv qo'llanmalar va

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

qonunlarga tayangan, nutqiy kechikishlarning mahalliy tarqalganligi bo'yicha raqamli ma'lumotlar keltirilmagan. Uchinchidan, kuzatuv yo'nalishlari umumlashtirish natijasi bo'lib, standartlashtirilgan baholash vositasi emas.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishidagi kechikishlarni erta aniqlashda pedagogik kuzatuv muhim va boshlang'ich bo'g'in hisoblanadi. Tarbiyachi va ota-onaning hamkorlikdagi tizimli kuzatuvi nutqiy nuqsonlarning chuqurlashib ketishini oldini olish va o'z vaqtida korreksion yordam ko'rsatish imkonini beradi. Shu bilan birga, kuzatuv tashxis o'rnini bosmaydi, u takroriy va ehtiyotkor bo'lishi hamda mutaxassisga yo'naltirishga asos bo'lishi kerak.

O'tkazilgan tahlil asosida quyidagi amaliy tavsiyalar taklif etiladi:

– maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyachilari uchun bolalar nutqining yosh me'yorlari va kuzatuv uslubiyatiga bag'ishlangan amaliy seminarlar hamda qisqa muddatli o'quv kurslarini tashkil etish;

– tarbiyachilar kundalik ishida foydalanishi uchun qulay va sodda bolalar nutqini kuzatish kartalarini joriy qilish;

– ota-onalar bilan yaqin hamkorlik o'rnatish, kuzatuv natijalarini ularga xushmuomalalik bilan tushuntirish va uy sharoitida nutq o'stirish bo'yicha tavsiyalar berish;

– kuzatuv natijasida nutqiy kechikish belgilari saqlanib qolgan bolalarni maktabgacha ta'lim tashkiloti logopedi yoki tuman tibbiy-pedagogik komissiyasiga o'z vaqtida yo'naltirish tizimini mustahkamlash;

– mahalliy lingvistik muhit va o'zbek tili xususiyatlaridan kelib chiqib, bolalar nutqiy rivojlanishini baholovchi milliy uslubiy qo'llanmalarni takomillashtirish.

Kelgusi tadqiqotlarda taklif etilgan kuzatuv yo'nalishlarining samaradorligini mahalliy maktabgacha ta'lim tashkilotlarida amaliy tajriba orqali o'rganish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining «Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida»gi Qonuni (O'RQ-595), 2019-yil 16-dekabr. – Lex.uz.
2. O'zbekiston Respublikasining «Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida»gi Qonuni (O'RQ-641), 2020-yil 15-oktyabr. – Lex.uz.
3. Ayupova M.Y. Logopediya. O'quv qo'llanma. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2011. – 288 b.
4. Muminova L.R., Ayupova M.Y. Logopedik tashxis va korreksiya. – Toshkent: Noshir, 2019. – 192 b.
5. Yusupova M.A. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o'stirish va muloqot ko'nikmalarini shakllantirish. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2018. – 160 b.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.